

Socio-psychological factors in the formation of criminal motives in adolescents

Feruza RAJABOVA¹, Durdona ELIYEVA²

Karshi State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

28 February 2022

Accepted 20 March 2022

Available online

15 April 2022

Keywords:

minor,
teenager,
difficult to educate,
offense,
crime,
criminal,
motive,
popular culture,
Internet,
threat,
conflict situations,
educational cooperation,
individual approach.

ABSTRACT

The article describes the socio-psychological factors in the formation of criminal motives in adolescents, the characteristics of adolescence, the factors of crime and the mechanisms for their elimination, as well as the tasks of educational work. Substantiates the education of school, family and social cooperation as a key decisive factor in the education of difficult teenagers. The existing shortcomings in the system of educating minors, the features of the psychology of "difficult" adolescents, the content and nature of the activities carried out with them are also highlighted.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp308-312>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

O'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari

ANNOTATSIYA

Maqolada o'smirlarda jinoyat motivlari shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari, o'smirlik davriga xos xususiyatlar, jinoyat omillari va ularni bartaraf etish mexanizmlari hamda tarbiyaviy ishga oid vazifalar keltirilgan. Unda maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi tarbiyasi qiyin o'smirlar tarbiyasida asosiy hal etuvchi omil sifatida asoslاب berilgan. Shuningdek, voyaga yetmaganlar tarbiyasi tizimidagi mavjud kamchiliklar,

Kalit so'zlar:
voyaga yetmagan,
o'smir,
tarbiyasi qiyin,
huquqbazarlik,
jiniyat,
jinoyatchi,
motiv,

¹ Lecturer at the Department of Psychology, Karshi State University. Karshi, Uzbekistan.

² Student of Karshi State University. Karshi, Uzbekistan.

ommaviy madaniyat,
internet,
tahdid,
nizoli holatlar,
tarbiyaviy hamkorlik,
individual yondashuv.

“tarbiyasi qiyin” o’smirlar psixologiyasidagi o’ziga xos xususiyatlari, ular bilan olib boriladigan tadbirlar mazmun-mohiyati yoritib berilgan.

Социально-психологические факторы формирования преступных мотивов у подростков

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:
несовершеннолетний,
подросток,
трудновоспитуемый,
правонарушение,
преступление,
преступник,
мотив,
массовая культура,
интернет,
угроза,
конфликтные ситуации,
воспитательное
сотрудничество,
индивидуальный подход.

В статье описаны социально-психологические факторы формирования преступных мотивов у подростков, особенности подросткового возраста, факторы преступности и механизмы их устранения, а также задачи воспитательной работы. Обосновывается воспитание школьного, семейного и общественного сотрудничества как ключевой решающий фактор в воспитании трудных подростков. Также выделяются имеющиеся недостатки в системе воспитания несовершеннолетних, особенности психологии «трудных» подростков, содержание и характер проводимой с ними деятельности.

Hozirgi kunda dunyo shiddat bilan o’zgarib borayotgan bir davrda mamlakatlar va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga raxna soladigan turli tahdid va xavflar paydo bo’layotganligi hech kimga sir emas. Bu kabi tahdid va xavflar bizning jonajon vatanimiz O’zbekistonni va uning ko’p millatli xalqlarining ham tinchini buzayotganligi ayni haqiqatdir. Shuning uchun ham bugungi kunda hukumatimiz tomonidan ma’naviyat va ma’rifatga, axloqiy tarbiyaga, yoshlarni bilim bilan qurollantirishga, intellektual salohiyat egalarini kamolga yetkazishga alohida e’tibor qaratilmoqda, bu ishlar davlat siyosati darajasiga ko’tarilmoqda. Ayniqsa, yoshlarimiz ongini qamrab olishga urinayotgan “ommaviy madaniyat” o’z ta’siri bilan odob-axloq, milliy qadriyatlarga e’tiborsizlik, boqimandalik kayfiyatini keltirib chiqaruvchi, millatning qudratiga zarar yetkazuvchi xavfli tahdid ekanligini anglash va bunday tahdidlardan farzandlarimizni, xalqimizni, millatimizni himoya qilish masalasi har bir ziylanining oldida turgan eng dolzarb va kechiktirib bo’lmaydigan vazifa ekanligini, tarixiy merosga e’tibor – millat taqdiriga e’tibor ekanligini Davlatimiz rahbari doimiy uqtirib kelmoqdalar.

Ma’lumki, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O’zbekiston yoshlari forumida so’zlagan nutqida: “Aziz farzandlarim! Yoshlar tarbiyasi haqida gap ketganda, yana bir muhim masalaga e’tibor qaratishingizni istardim. Men bu o’rinda yoshlar ma’naviyati bilan bog’liq ayrim muammolarni nazarda tutyapman. O’zingiz guvohsiz, jahoning ko’plab mintaqalarida hamon keskin vaziyat saqlanib qolmoqda. Turli nizo va ziddiyatlar avj olmoqda. Hozir butun dunyoda terrorizm, ekstremizm va boshqa tahdidlar internet makoniga kirib, moslashib olgan. Shuning uchun ularga qarshi kurashish oson kechmayapti. Afsuski, ba’zi yoshlarimizda internetdan to’g’ri foydalanish

ко'никма ва madaniyati yetarli emas. Ayrim yigit-qizlar internetni axborot, bilim va ma'rifat manbai deb emas, balki shunchaki ko'ngilochar vosita deb bilishadi. Mana shunday mafkuraviy kurash sharoitida yoshlarimiz sezgir va ogoh bo'lishi, har bir masalada, avvalo, Vatan manfaatini o'yab ish tutishi zarur", degan edi [1].

O'zbekiston – yoshlar mamlakati. Shuning uchun ham azm-u shijoati baland, g'oya va tashabbuslari ko'p yigit-qizlar bilan ishlash siyosati bugungi kunning dolzarb vazifasiga aylandi. Ayniqsa, yoshlar siyosati sohasidagi muhim yo'naliishlardan biri sifatida muhtaram Prezidentimiz tomonidan 2019-yil 19-mart kuni yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga yangi tizim asosida yondashish bo'yicha 5ta muhim tashabbus ilgari surilganligi tahsinga loyiqdир. Bu orqali Davlatimiz rahbari kelajagimiz bunyodkori bo'lgan yoshlarimizni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalash, ularni turli zararli va yot g'oyalar ta'siridan asrashga alohida e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlab o'tdi. Ularni eshitish, muammolarini hal qilish, orzu-umidlari va tashabbuslarini ro'yobga chiqarish, san'at, musiqa va sportga jalb qilish borasida muhim topshiriqlarni berdilar.

Ta'kidlash joizki, barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi yoshlarimiz orasida ham tarbiyasi og'ir va noqobil farzandlar uchrab turadi. Jamiyatimizda ularning tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish, ular bilan ishlash azaldan dolzarb muammolardan biri hisoblangan. Insondagi tarbiyasi og'irlik haqida gapirliganda, o'smirlik davri haqida to'xtalib o'tish muhim ahamiyatga ega. Chunki o'smirlik davri shaxs shakllanishi va rivojlanishi uchun muhim davr bo'lib, bolalikdan katta hayotga o'tish hisoblanadi. Bu davrda jismoniy va psixologik o'zgarishlar bir-biriga muvofiq tarzda o'zgarmaydi. Buning natijasida turli muammolar vujudga kelib, o'smirning boshqa shaxslar bilan o'zaro munosabatiga ta'sir qiladi. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun-mohiyati ham o'zgaradi. Mazkur davrda o'smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir-biriga qaramaqarshi bo'lgan turli xil an'analar kuzatiladi. Bu davrga kelib bola endi "bola" emas va , shu bilan birga , hali "katta" ham emas. Uning o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan bo'lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kasb etib boradi. Buning natijasida jamiyatimizda tarbiyasi og'ir o'smirlar bilan bog'liq muammolar paydo bo'lmoqda.

Afsuski, keyingi paytlarda internet nashrlari, ijtimoiy tarmoqlar va, umuman, ommaviy axborot vositalarida o'smirlar o'rtasida sodir bo'layotgan jinoyatlar, huquq-buzarliklar haqidagi noxush xabarlar tez-tez qulqoqqa chalinmoqda. Ayniqsa, maktab va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari ishtirokidagi dahanaki janjallar, muammoni urush-janjal orqali hal etish kabi salbiy holatlar barchamizni jiddiy tashvishga solmoqda. Shuning uchun ham jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida o'smirlar xulq-atvorida uchraydigan jinoyat motivlari va boshqa salbiy o'zgarishlarga zamin yaratuvchi shart-sharoitlarni aniqlash, ota-onalar, murabbiy-o'qituvchilar, profilaktika inspektorlari, diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha mahalla maslahatchilari bilan barkamol yoshlarni tarbiyalash uchun yaqindan hamkorlik o'rnatish masalalari yanada dolzarb bo'lib qolmoqda.

O'smirni "tarbiyasi qiyin" holatga olib keluvchi juda ko'p sabablar mavjud. Ular orasida shaxsning biologik o'sishidagi nuqsonlar, sezgi organlarining kamchiliklari,

irodaning bo'shligi, o'qishga salbiy ta'sir etuvchi oliy asab faoliyati va temperamentdagi qusurlar tarbiyasi qiyinlarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, maktabdan tashqari muhitning ta'siridagi nuqsonlar, chunonchi, oilada pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi, oilaviy nizolar, ajralish, ota-onaning ichkililikka va shahvoniy hayotga berilishi, balog'atga yetmagan tengqurlarining ta'siri hamda jamoatchilik qurshovidagi kamchiliklar tarbiyasi qiyin o'smirlar ko'payishiga sabab bo'ladi. Bunday yoshlardan sinflar kesimida olib qaraganda ko'p uchramasa ham (bir sinfda bir yoki ikkitadan, ayrimlarida umuman yo'q), ularni nazoratsiz qoldirish o'smirda injqlik, qaysarlik, o'jarlik, intizomsizlik, bir so'z bilan aytganda, uning axloqsiz bo'lib qolishiga sabab bo'lishi mumkin [3].

E.G'oziyev o'zining "Ontogenet psixologiyasi" kitobida tarbiyasi qiyin o'smirlarni to'rt toifaga bo'lib o'rgangan. Muallif tarbiyasi qiyin o'smirlarning bиринчи guruhini orsizlar yoki subutsizlar deb atagan. Ular o'z xatolarini bilib turib qонун va qoidalarni buzadilar, noma'qul ishlarni qiladilar. Ko'pincha, ular o'zlarining gunohkor ekanliklarini tan olmaydilar, maktabdagi ayrim kamchiliklarni tanqid qiladilar. Lekin yutuqlarni e'tirof qilishni xohlamaydilar. Shaxsiy fikrlarini boshqa kishilarga ma'qullashni va o'z talablarini o'zgalar so'zsiz bajarishini juda yoqtiradilar. Bunday bolalar betgachopar, o'jar tabiatli, rahm-shafqatsiz, "zo'ravon" bo'ladilar. Mustaqil fikrga ega bo'lmagan tengdoshlarini o'z atroflariga to'playdilar va birgalikda tartib buzishga undaydilar.

Ikkinci guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar yaxshi va yomonni tushunadilar, biroq mustaqil e'tiqodga, barqaror yuksak his-tuyg'uga ega emasliklari sababli "orqa qanoat"da turib qoidani buzadilar. Ularning xatti-harakatlari tasodifiy voqelikka, ta'sir kuchiga va vaziyat xususiyatiga bog'liqdir. Ular tashviqotga tez beriladilar, barcha narsalarga ishonadilar, qaysi yo'lga kirib qolganliklarini anglab yetadilar, biroq "kompaniya" fikriga qarshi borishga botina olmay ko'ngilsiz ishlarga qo'l uradilar. Ko'pincha tartibbuzarlar qilmishlariga tavba qilib, sinf jamoasi a'zolarini ishontiradilar, lekin ma'lum fursat o'tgandan so'ng bergen va'dalarini butunlay unutadilar.

Uchinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar shaxsiyatparastlik tufayli qonunbuzarlik, tartibbuzarlik yo'liga kirib qoladilar. Ular shaxsiy talablari va ehtiyojlarini qondirish uchun hap qanday nojo'ya xatti-harakatdan qaytmaydilar, hamisha odamlarga yaxshilik qilishni orzulaydilar, biroq o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ijtimoiy manfaatdan yuqori qo'yadilar. O'zlarining xohishlarini taqiqlangan usullar bilan amalga oshiradilar, so'ng qilmishlariga afsus-nadomat chekadilar, ruhan eziladilar. Lekin mazkur kechinmalarni tez unutadilar, ularning shaxsiy ehtiyojlari har qanday yuksak hislardan, xohishlardan ustun turadi. Axloqqa xilof xatti-harakatlar achinish hissi tarzida namoyon bo'ladi, xolos.

Injiq tabiatli o'smirlar to'rtinchi guruhga mansub bo'lib, ular sinf jamoasida o'z o'rinalarini topa olmaganidan qayg'uradilar. Bunday o'quvchilar ginaxon, arazchi bo'ladilar, shuning uchun sinf jamoasida kamsitilayotgandek kechinmalar bilan yashaydilar. Bunday holatning vujudga kelishiga asosiy sabab shaxsiy imkoniyatlardan ko'ra intilish, mayl va obro' ketidan quvishning ustunligidir. Ular jamoa a'zolarining hurmatiga sazovor bo'lishni xohlaydilar. Ko'pincha, tundlik bilan ish tutadilar, biror narsaga xayrixohliklari yaqqol ko'zga tashlanmaydi. Tushkunlik kayfiyati, umidsizlik, o'z imkoniyati, aqliy, quvvatiga ishonchsizlik ularga xos xususiyatlardir. Ular qonun va qoidalarni buzishga astoydil harakat qilmasalarda, ta'lim va tarbiya jarayonida qiyinchilik tug'diradilar[4].

O'smirlar tomonidan amalga oshirilayotgan jinoyatlar ma'lum bir motivlar asosida amalga oshirilishi ajralib turadi. Mutaxassislarning fikricha, voyaga yetmaganlar o'rtasida

jinoyat harakatlarini sodir etishda bir qator motivlani ajratib ko'rsatib, ular ichida quyidagilarni ajratib ko'rsatadilar. Jumladan, yashash, o'qish yoki ish joyidagi muhitning salbiy ta'siri; o'qishni tashlab ketgan o'smirlar uzoq vaqt muayyan ish bilan shug'ullanmasligi; o'smirning noto'g'ri tarbiyalanishini belgilovchi shart-sharoit omillari; yoshi katta jinoyatchilarning dalolatchiligi; zo'ravonlik va qonunsizlikni ifodalovchi kitoblar va filmlar ta'siri. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining omillari sifatida quyidagilar qayd etiladi: nazoratsizlik; umumiylim maktablari va kollejlarda ta'limgarbiya ishlarida mavjud kamchiliklar; ishga joylashtirishda hamda ishlab chiqarishda tarbiya ishlarini tashkil etishda mavjud kamchiliklar; madaniy hordiq chiqarishni tashkil etishdagi kamchiliklar; voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish hamda unga qarshi bevosita kurash olib borish vazifalari zimmasiga yuklangan idoralar faoliyatidagi kamchiliklar va hokazo [2].

Jinoyatchilik va huquqbazarliklarning oldini olish nafaqat huquq-tartibot idoralaringa ishi, balki barchamizning vazifamiz hisoblanadi. Avvalo, kasalni davolagandan ko'ra uning oldini olgan ma'qul. Xalqimizda: "Kasalni davolagandan ko'ra, uning oldini olgan afzal", degan hikmat bor. Binobarin, sodir etilgan jinoyatni muhokama etishdan ko'ra uning oldini olish choralarini ko'rish muhimligi tobora ayon bo'lmoqda. Profilaktika nafaqat huquqbazarlikning oldini oladi, balki. o'z navbatida, shaxsni jamiyat uchun foydali kishi etib shakllantirishda, ayniqsa, yoshlarni yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, har tomonlama sog'lom va barkamol avlod sifatida voyaga yetkazishda ham g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda yoshlarning, ayniqsa, uyushmagan, ish bilan band bo'limgan, tayin bir mashg'ulotga ega bo'limgan yoshlarning kasb-hunarlarini puxta egallashi uchun munosib sharoitlar yaratishga, bandligini ta'minlash, ishbilarmonlik ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etishga ko'maklashish, yoshlar o'rtasida huquqbazarlik va jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha samarali mexanizmlarni joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarga xos jinoyat motivlarining shakllanishi aynan shu yoshdagilarning turmush tarzi bilan bog'liq bio-fiziologik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy va tarbiyaviy-psixologik omillar hamda ularni ta'minlovchi zarur shart-sharoitlarga bog'liqdir. Shu bois voyaga yetmaganlar tarbiyasi bilan bog'liq turli omillar ta'sirini uyg'un va me'yorli kechishini ota-onalar, tarbiyachi-o'qituvchilar, mahalla-guzar faollari va boshqa tarbiya uchun mas'ullar o'zaro kengashib, maslahatli hal qilishlari maqsadga muvofiqdir. Buning uchun oila-maktab-mahalla hamkorligida yoshlarni sog'lom va komil inson qilib o'stirish va tarbiyalash, ularning sport va jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishlari uchun barcha sharoitni yaratib berish, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishi uchun kutubxonalar tashkil etib, ularga yoshlarni keng jalb qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yoshlar – bebaho xazinamiz, kuch-qudratimiz va buyuk kelajagimiz timsoli. "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 2020-yil 26-dekabr, 252-soni.
2. Umirzakov B.A. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi va oldini olish: O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. – B. 110.
3. Shonazarov J.U. "O'smirlik davriga xos tarbiyasi "qiyin" bolalar va ular bilan individual munosabatda bo'lish psixologiyasi". "Zamonaviy ta'limgarbiya" jurnali, 2020. 2 (87).
4. G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. – T.: Noshir, 2010. – B. 360.